15 травня 1990 року: політико-правове значення початку парламентської трансформації Української РСР

Віктор БЕДЬ, доктор богословських наук, доктор юридичних наук, професор, академік, народний депутат України першого скликання, член опозиційної Народної Ради та відповідальний секретар її Радикальної фракції (1990–1994)

Вступ: історичний вододіл на зламі епох

15 травня 1990 року стало однією з ключових дат в історії українського парламентаризму. Саме цього дня розпочала роботу новообрана Верховна Рада Української РСР дванадцятого скликання (після 24 серпня 1991 року перейменована на Верховну Раду України першого скликання) — останнього в комуністично-радянську добу і водночас першого, що започаткував перехід до відновленого незалежного українського державного ладу.

В умовах ще чинної Конституції Української РСР, тотального панування Комуністичної партії Радянського Союзу (КПРС), активної діяльності репресивного органу — Комітету державної безпеки СРСР (КДБ), озброєного підрозділу безпеки КПРС та централізованого імперського управління з Москви, у березні 1990 року в Україні вперше були проведені багатокандидатні (альтернативні) вибори депутатів, що ознаменували поступовий вихід з-під однопартійної моделі владарювання. Альтернативні вибори 1990 року: формальний прорив у межах авторитарної комуністично-радянської системи.

Вибори до Верховної Ради Української РСР відбулися в умовах жорсткої політичної конкуренції — на 450 округів претендували понад 3000 кандидатів. І хоча Комуністична партія зберігала значну частку контролю, сама процедура виборів уже не була імітаційною. Близько 85% виборців узяли участь у голосуванні, що свідчило про високий суспільний запит на політичні зміни.

Результатом стало оновлення парламенту майже на 90%. Новообрані депутати мали прямий мандат від виборців, а не були виключно призначенцями комуністичної партійної номенклатури, що визначало новий формат взаємодії між владою і громадянським суспільством.

Хоча за КПРС і збереглася абсолютна більшість у складі новообраної Верховної Ради Української РСР першого скликання, вона утримувалася лише до завершення її повноважень у травні 1994 року.

Верховна Рада Української РСР дванадцятого скликання: між комуністично-радянською тінню і прагненням до суверенності

Цей склад парламенту став історично унікальним — на його долю припали ключові політичні рішення щодо відновлення суверенітету, незалежності Української Держави, а також формування основ сучасної української державності.

Уже 16 липня 1990 року, в умовах політичного протистояння та зародження плюралізму, народні депутати ухвалили Декларацію про державний суверенітет України — концептуальний політико-правовий документ, який відкрив шлях до подальшого повноцінного самовизначення української нації та відновлення державної незалежності України.

Важливо, що ці кроки були здійснені ще до формального розпаду комуністично-радянського тоталітарного Союзу РСР, і всупереч політичному тиску з боку московського імперсько-союзного центру та ще на той час правлячої КПРС.

Вікно можливостей 1991 року: рішення на межі історичних ризиків

Після провалу невдалого комуністичного серпневого путчу в Москві 1991 року український парламент — під політичним тиском опозиційних національно-демократичних сил, зокрема Народного Руху України, а також широких українських мас — використав «вікно історичної можливості» для ухвалення доленосного рішення: 24 серпня 1991 року був проголошений Акт проголошення незалежності України (відновлення).

Підкріплений Всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 року, цей Акт набув найвищого рівня легітимності, що стало запорукою міжнародного визнання України.

Уже 5 грудня 1991 року Верховна Рада України офіційно заявила про вихід із Союзу РСР, чим поставила крапку в історії комуністично-радянської імперії.

Стратегії державного становлення в умовах політичної нестабільності

В умовах політично помилкового збереження при державній владі промосковської та комуністично-радянської номенклатури, без проведення нових виборів Верховної Ради України після відновлення державної незалежності (24 серпня 1991 р.) і за відсутності реформування ключових радянських структур, народні депутати України першого скликання взяли на себе функції не лише законодавчого, а й політичного центру управління.

У цей період були закладені основи формування Збройних Сил України, Служби безпеки, розпочато реформування правоохоронної та судової систем, переформування виконавчої влади, а також ухвалено перші закони у сфері місцевого самоврядування, земельної реформи, банківської справи та підприємництва.

У листопаді 1993 року парламент навіть намагався закріпити ядерний статус України через відповідну постанову. Проте посткомуністична виконавча влада — Президент і Уряд України — цю позицію не реалізувала. Більше того, згодом вона була свідомо знецінена на користь Москви, що завдало значної шкоди національній безпеці та обороноздатності України.

15 травня 1990 року як символ переходу від тоталітаризму до парламентаризму

Політико-правова оцінка засідання Верховної Ради Української РСР 15 травня 1990 року свідчить, що саме цього дня фактично розпочалася новітня ера українського парламентаризму.

Хоча на той момент держава юридично ще залишалася у складі комуністично-радянського тоталітарного Союзу РСР, саме тоді парламент перетворився з інструмента затвердження рішень Комуністичної партії на повноцінний політично-владний центр формування майбутньої незалежної України.

Сучасна українська парламентська традиція бере свій початок саме з цього періоду — періоду, коли слово, позиція, особистий авторитет депутата почали мати реальне політичне значення.

Тож цілком закономірно та історично справедливо проголосити 15 травня державним святом — Днем українського парламентаризму.

Пам’ять і відповідальність

Сьогодні, в умовах нової російської агресії та збройної боротьби за збереження суверенітету й незалежності України, ми маємо ще глибше переосмислювати історичні рішення, ухвалені 35 років тому і в наступні роки.

Історія довела, що інститути, які почали формуватися у 1990–1991 роках, стали фундаментом нашої політичної суб’єктності та державної стійкості.

Тож 15 травня слід вважати одним із ключових символів становлення справжньої української парламентарної державності.

Список використаних джерел

1. Верховна Рада України. Історія українського парламентаризму [Електронний ресурс] // Офіційний портал Верховної Ради України. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/rada/main/g24
2. Декларація про державний суверенітет України. 16 липня 1990 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1990. – № 31. – Ст. 429. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12#Text
3. Акт проголошення незалежності України. 24 серпня 1991 року // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38. – Ст. 502. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text